

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7449

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2025

Orta Çağ Avrupası'nda Eğitim ve Bilimin Gelişmesinde Fransiskanların Katkıları

Contributions of Franciscans to the Development of Education and
Science in Medieval Europe

Banu ÇETİN ÜNAL

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, Türkiye
Karadeniz Teknik University, Faculty of Letters, Department of History, Trabzon, Türkiye

banucetinunal@ktu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2651-6286>

<https://ror.org/03z8fyr40>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 06.01.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 18.09.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2025

Atıf | Cite As

Çetin Ünal, B. (2025). Orta çağ Avrupası'nda eğitim ve bilimin gelişmesinde fransiskanların katkıları. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 684-701. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1614273>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized -Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Contributions of Franciscans to the Development of Education and Science in Medieval Europe

Abstract

The role of the Franciscan order in the development of science during Medieval Europe is quite remarkable. This order was founded by St. Francis in the early thirteenth century and spread rapidly throughout Europe. Initially established for religious purposes, this order gradually became prominent for its intellectual and scientific contributions. Some important scholars belonging to the Franciscan Order have made significant contributions in the fields of natural sciences, philosophy, and theology, and have contributed to the dissemination of scientific knowledge by serving as faculty members at universities. Among the Franciscans, significant scholars and thinkers such as Alexander of Hales, Bonaventure, Roger Bacon, John Duns Scotus, and William of Ockham had a great influence on the development of science. The works they authored are valuable studies that serve as sources both in the past and today. Especially Roger Bacon has conducted studies emphasizing the importance of the experimental method and has made significant discoveries in fields such as optics, chemistry, and astronomy. The members of the order also played a significant role in the development of universities in medieval Europe. In the 13th century, they became actively involved in prominent universities such as Paris, Oxford, and Padua. They were particularly influential in the academic world by delivering lectures in fields such as theology, philosophy, and natural sciences. Initially participating in universities as both instructors and students, the Franciscans contributed to the dissemination of knowledge and enhanced the quality of education. They facilitated the increase of intellectual diversity in universities and gradually gained influence in academic chairs. For example, Alexander of Hales was appointed to the chair of theology at the University of Paris, becoming the order's first official representative in universities. Similarly, John Duns Scotus contributed to the influence of the Franciscans in universities by both studying and lecturing at Oxford. Overall, the Franciscans made significant contributions to the advancement of knowledge by participating in universities as both educators and students. By promoting intellectual diversity, they facilitated the spread of scientific thought across Europe. The presence of the Franciscans in universities directly influenced the progress of science and philosophy. They played a particularly significant role in the development of scholastic thought and the dissemination of Aristotelian philosophy across Europe. Although the Franciscans initially emerged as an order emphasizing religious teachings and spiritual values, they gradually expanded their influence in the fields of science and education. In this study, the impact of the Franciscan order on scientific developments in Medieval Europe, the prominent figures of the order, and their works are discussed.

Keywords: Medieval Europe, the franciscan order, science, education, universities

Orta Çağ Avrupası'nda Eğitim ve Bilimin Gelişmesinde Fransiskenlerin Katkıları

Öz

Orta Çağ Avrupası'nda bilimin gelişiminde Fransisken Tarikatının rolü oldukça dikkat çekicidir. Bu tarikat, XIII. yüzyılın başlarında Aziz Francis tarafından kurulmuş ve hızla Avrupa genelinde yayılmıştır. İlk başlarda dini amaçlarla kurulan bu tarikat zamanla entelektüel ve bilimsel katkılarıyla ön plana çıkmıştır. Fransisken Tarikatı'na mensup bazı önemli bilginler, özellikle doğa bilimleri, felsefe ve teoloji alanlarında önemli çalışmalar yapmış, üniversitelerde öğretim üyeliği yaparak bilimsel bilginin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Fransiskenler arasında Halesli Alexander, Bonaventure, Roger Bacon, John Duns Scotus ve Ockhamlı William gibi önemli isimler, bilimin gelişmesinde büyük etkileri olan bilgin ve düşünürlerdir. Kaleme aldıkları eserler de hem geçmişte hem de günümüzde kaynak niteliğinde olan değerli çalışmalardır. Özellikle Roger Bacon, deneysel yöntemin önemini vurgulayan çalışmalar yapmış ve optik, kimya, astronomi gibi alanlarda önemli buluşlara imza atmıştır. Tarikat üyeleri, ayrıca Orta Çağ Avrupa'sında üniversitelerin gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır. XIII. yüzyılda Paris, Oxford ve Padua gibi önemli üniversitelerde aktif hale gelmişlerdir. Özellikle teoloji, felsefe, doğa bilimleri gibi alanlarda dersler vererek akademik dünyada etkili olmuşlardır. Başlangıçta üniversitelerde öğretici ve öğrenci olarak yer alan Fransiskenler, bilginin yayılmasına katkıda bulunmuş ve eğitim kalitesini artırmışlardır. Üniversitelerde entelektüel çeşitliliğin artmasını sağlamış, zamanla kürsülerde söz sahibi olmuşlardır. Örneğin; Halesli Alexander, Paris

Üniversitesi'nde teoloji kürsüsüne atanarak tarikatın üniversitelerdeki ilk resmi temsilcisi olmuştur. Yine John Duns Scotus Oxford'da hem okuyup hem ders vererek Fransiskanların üniversitelerdeki etkisine katkıda bulunmuştur. Genel olarak bakıldığında Fransiskanlar hem eğitici hem de öğrenci olarak üniversitelerde yer alarak bilimin gelişimine önemli katkılarda bulunmuş, entelektüel çeşitliliği artırarak Avrupa'da bilimsel düşüncenin yayılmasını sağlamışlardır. Fransiskanların üniversitelerdeki varlığı, bilimin ve felsefenin ilerlemesini de doğrudan etkilemiştir. Özellikle skolastik düşüncenin gelişiminde ve Aristotelesçi felsefenin Avrupa'ya yayılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Aslında Fransiskanlar, ilk başlarda dini öğretiler ve manevi değerleri ön plana çıkaran bir tarikat olarak ortaya çıksa da zamanla bilim ve eğitim alanında etkilerini artırmışlardır. Bu çalışmada, Fransikan Tarikatının Orta çağ Avrupası'ndaki eğitim ve bilimsel alandaki gelişmelere olan etkisi, tarikatın önde gelen figürleri ve onların eserlerinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ Avrupası, fransikan tarikatı, bilim, eğitim, üniversiteler

Giriş

Orta Çağ Avrupası, bilim ve teknoloji alanında günümüzde tanık olduğumuz ilerlemelerden oldukça farklı bir konumdaydı. Bu dönemde bilimsel faaliyetler sınırlı kalmış ve entelektüel üretim çeşitli engellerle karşılaşmıştır. Ancak zamanla ortaya çıkan toplumsal, kültürel ve kurumsal dönüşümler sonucunda, Avrupa'da bilimin gelişiminin önündeki kısıtlamalar aşılmış ve daha dinamik bir entelektüel hareketlilik sürecine girilmiştir.

Avrupa'ya doğru ilerleyen Müslüman akınları, İspanya ve Sicilya-İtalya üzerinden Avrupa'ya yayılan bilimsel ve teknik faaliyetleri başlattı. Endülüs Emevileri ve çeşitli emirliklerin bu bölgelerde kurulup gelişmesi, Arap bilginleri ile Avrupa insanının tanışmasına olanak sağladı. Diğer bir bilgi ve teknik akışı Haçlı Seferleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Haçlılar, savaşlar ve ticaret dışında İslam dünyası ile pek fazla temas kurmasalar da Müslümanların yaşam tarzlarından etkilenecek öğrendikleri pek çok şeyi ve Doğu'nun kültür ve bilimini Batı'ya taşımışlardır. Bu gelişmeler, Batı'nın, Doğu'nun bilgi ve kültürünü kendi kültürüyle harmanlayarak Aydınlanma Çağı'nı yaşamasını sağlamıştır. Tüm bu dış etkenlerle birlikte bazı iç etkenler de Orta Çağ Avrupası'nın gelişiminde önemli rol oynamıştır. Orta Çağ Avrupası, siyasi ve kurumsal istikrarsızlık nedeniyle bilim ve kültürel alanlarda duraklama yaşamıştır. Ancak XI. yüzyılın sonlarında, ekonomik canlanma ve beraberinde yaşanan kentselleşme süreci Avrupa'yı yeniden hareketlendirmiş ve bilimsel faaliyetleri başlatmıştır. Tarımdaki verim artışı, ekonomik büyüme ve iyileşen yaşam koşulları, Avrupa'da nüfus artışı ve şehirlerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Sebetci, 2016, ss.93-94).

Kentselleşme olgusunun ortaya çıkışıyla birlikte şehirlerde yaşamaya başlayan aydınlar üniversitelerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ekonomik anlamda bir istikrarın olması da şehir yaşamını olumlu etkileyerek vizyon sahibi insanların yetişebileceği üniversitelerin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Sebetci, 2016, s.103). Merkezine insan faktörünü alarak kurulan bu üniversiteler, ilk dönemlerinde uzun bir süre kütüphaneleri ve yerleşik binaları olmayan, eğitici ve öğrenci arasındaki ilişkilerin düzenlendiği loncalar halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bir bakıma kendiliğinden oluşan bu üniversiteler, zamanın ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmişlerdir. Bu dönemde dış tehdit ve saldırıların ortadan kalkması, yönetimde düzenin sağlanması, ekonomik kalkınma, şehirleşme, Avrupa'da ortaya çıkan keşfetme ve öğrenme isteği gibi faktörler bu eğitim kurumlarına olan ihtiyacı gözler önüne sermiştir (Ünal, 2018, s.96). Kurulan bu üniversiteler, bilim adamlarının yetişmesi için önemli bir ortam sunmuştur. Üniversiteler, bilginin paylaşılması ve bilim adamlarının yetiştirilmesi için önemli bir rol oynamıştır.

Bu dönemde şehirleşmenin üniversitelerin oluşumuna katkısı kadar, bazı dinî toplulukların bilimsel düşüncenin gelişimine sağladığı entelektüel katkılar da önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. Bu dini gruplardan en belirgin olanları 1209'da kurulan Fransisken Tarikatı ve 1215'te kurulan Dominiken Tarikatıdır. Başlangıçta her iki tarikat da dini amaçlarla kurulmuş olsa da zamanla Fransiskenler bilimle, Dominikenler ise felsefeyle daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Özellikle Fransiskenler, bilimsel gelişmelere büyük katkılarda bulunarak bu süreçte önemli bir rol oynamışlardır (Bedirhan, 2017, s.136). Fransisken rahipleri, sadece dini görevlerini yerine getirmekle kalmayıp aynı zamanda eğitim ve bilimsel araştırmaları teşvik etmek için çaba harcamışlardır. Dolayısıyla çalışmamızda Fransiskenlerin eğitim ve bilim üzerindeki etkisi ve önemli Fransisken bilginlerinin katkılarından bahsedilecektir.

Çalışmanın ilk bölümünde tarikatın kurucusu Aziz Francis'in hayatı hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Daha sonra Fransisken Tarikatının kuruluşu ve misyonu hakkında bilgiler verilmiştir. Literatür taraması yaparken tarikat üyelerinin üniversitelerde aktif olduğu ve kendilerine yer edindikleri görülmüştür. Dolayısıyla çalışmada bu konuda da bazı bilgiler yer almaktadır. Son olarak çalışmanın ana konusu olan Fransiskenler arasında yer alan bazı bilginlere odaklanarak onların hayatları, eğitimleri ve bilime katkılarından bahsedilmiştir. Sonuç kısmında ise çalışma hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Fransisken Tarikatı'nın Orta Çağ Avrupa'sındaki bilimsel ve entelektüel rolüne dair Türkiye'de yapılmış bazı yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Bu tezlerde tarikatın tarihî gelişimi, dini yapısı ve toplumsal etkileri genel hatlarıyla ele alınmakta; bazı önemli düşünürlere sınırlı biçimde yer verilmektedir. Ancak söz konusu çalışmalar genellikle tez formatında kalmış, konu akademik makale düzeyinde sistematik olarak incelenmemiştir. Bu çalışma ise hem literatüre katkı sağlamak hem de konuyu daha geniş bir akademik çevreye ulaştırmak amacıyla hazırlanmış olup, Fransisken düşünürlerin bilimsel faaliyetleri, üniversitelerle ilişkileri ve entelektüel mirasları bağlamında daha derinlemesine bir analiz sunmayı hedeflemektedir.

1. Tarikatın Kurucusu Aziz Francis'in Hayatı

Tarikat, Assisili Francis tarafından kurulmuştur. Assisili Aziz Francis belki de Orta Çağ Hristiyanlığının en büyük figürü olarak kabul edilmektedir (Hitchcock, 2012, s.149). 1181 ya da 1182 yılında Pietro Bernardone ve Pica'nın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Annesi Pica hakkında çok az bilgi bulunmakla birlikte zengin ve soylu bir aileden geldiği bilinmektedir (Thompson, 2012, s.7; Linzey and Barsam, 2003, s.22; Robinson, 1913, s.221). Babası ise Fransa'da ticaret yapan, Assisi civarında mülkleri olan ve bankacılıkla uğraşan çok zengin bir kumaş tüccarıydı (Flinn, 2007, s.290).

Francis'in eğitilmiş olup olmadığı konusunda belirsizlikler söz konusu olsa da çok az da olsa bir eğitim aldığı bilinmektedir. Onun zamanında okullar kilisenin etkisi altındaydı. Bernardone'un evinin yakınında San Giorgio Kilisesi'ne bağlı bir okul vardı. San Giorgio'nun rahipleri onun öğretmenleriydi ve ona biraz Latince öğretmişlerdi. Bunun dışında Francis burada okumayı ve yazmayı da öğrenmiştir. Sabatier'in ifadesine göre yazma konusunda çok fazla bir başarı gösteremeyen Francis hayatı boyunca kalem nadir durumlarda ve birkaç kelime yazmak için eline almıştır. Genel olarak yazılarını kendisi yazmadığı bilinen Francis, genelde mektuplarını İsa'nın haçını simgeleyen basit bir "T" harfiyle imzalayarak yazdırmıştır (Sabatier ,1897, ss.5-6; Englebert, 1950, s.43).

Francis gençlik yıllarını şarkı söyleyerek, içki içerek ve müsriflikle geçirmiş, babasının parasını harcamış ama babasının işleriyle hiç ilgilenmemiştir. Arkadaşları vahşi yaşamı seven

gençlerdi. 1201'de Assisi ile komşu Perugia arasında savaş çıkmış ve Francis yakalanmıştır. Bir yıl hapis yattıktan sonra fidye karşılığında serbest bırakılmış ve serbest bırakıldıktan sonra uzun süreli ve zorlu bir hastalık dönemi geçirmiştir. İyileşme döneminde de yolunu değiştirmesi gerektiğine dair işaretler almaya başlamıştır. Francis zamanla bir dönüşüm süreci yaşamış ve evde hasta ve fakirleri ziyaret etmeye, elinde ne varsa onlara vermeye başlamıştır. Duaya daha çok zaman ayırmış, hatta kendini bir mağaraya kapatarak orada günahları için ağlayıp dua etmiştir. Bir rivayete göre bir gün San Damiano (Aziz Damian) Kilisesi'nde dua ederken, bir ses "*Francis, git ve yıkılmakta olduğunı gördüğün evimi onar*" demiştir. Francis babasının atlarından birini ve büyük miktarda kumaş almış, her ikisini de harap kiliseyi yeniden inşa etmek için satmıştır (Guiley, 2001, s.114).

Bazı anlatımlarda, Francis'in tam da San Damiano Kilisesi'ni onarmaya başladığı bir sırada manevi yöneliş ve ruhsal bir aydınlanma yaşadığı söylenmektedir. Onun bu deneyimi, İncil'i duymasının ardından hayatını tamamen değiştiren Mısırlı Aziz Antonius'un yaşamıyla benzerlik taşır. Aynı şekilde Francis, katıldığı küçük bir ayinde mabedin kutsal atmosferinden derin şekilde etkilenmiş; bu esnada Tanrı'nın onu havari benzeri bir yaşam tarzına çağırdığını hissetmiştir. Bu çağrıya gönülden karşılık veren Francis, sahip olduğu eşyaları, kıyafetleri ve ayakkabılarını terk ederek sade bir yaşam sürmeye başlamış; havariler gibi giyinmiş ve tüm varlığını Tanrı'ya adanarak yollara düşmüştür. Bundan sonraki yaşamında İsa'nın izinden gitmeyi temel ilke edinmiş; onu bu yola yönlendiren Kutsal Kitap'a ise daima büyük bir saygı göstermiştir (Çoban, 2008, s.9). Bu süreç, onun yalnızca bireysel bir dönüşüm yaşamakla kalmayıp, aynı zamanda Fransisken hareketinin temelini oluşturan ruhani bir misyonu da üstlendiğini göstermektedir.

Francis'in bu mistik deneyimleri ve ruhsal dönüşümü, zamanla yalnızca bireysel bir maneviyat arayışı olmaktan çıkarak, yoksulluk, sadelik ve hizmet esasına dayalı yeni bir toplumsal ve dini yaşam biçiminin temellerini oluşturmıştır. Gençlik döneminde mistik veya manastır eğitimi almamış olmasına rağmen, gördüğü bazı vizyonlar¹, onun büyüdüğü ortam dışında bir yaşam tarzı seçmesinde büyük bir rol oynamıştır. Birçok mistik kişilikte olduğu gibi, hayatının hemen her aşaması Tanrısal rehberlikle biçimlenmiş, önemli kararlarında Tanrısal işaret ve yönlendirmeler etkili olmuştur. Biyografilerinde, Mesih sürekli olarak ona yol gösteren, uyarılarda bulunan ve rehberlik eden bir figür olarak tasvir edilmektedir. Roma'ya yaptığı hac yolculuğu sırasında bir dilenciyle kıyafetlerini değiştirip dilencilik yapmıştır. İsa'nın, İncil'deki onu takip etmeyi arzulayanların her şeyi geride bırakmaları gerektiğini ifade eden öğütüne dayanarak etrafında destekçiler toplamıştır (Piri, 2021, s.16).

2. Fransisken Tarikatı ve Misyonu

Francis, din adamı sınıfına mensup olmamasına rağmen, San Damiano Kilisesi'nde çarşıdan duyduğu emrin etkisi altında kalarak halka vaazlar vermeye başlamıştır (Çoban, 2008, s. 10). Francesco'nun sadelik ilkesine bağlılığı ve halk nezdindeki güçlü karşılığı, onun döneminde Fransisken vaaz pratiğinin daha çok basit ve doğrudan ahlaki uyarılarla sınırlı, ilkel bir öğüt verme biçimi şeklinde sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır (Roest, 2000, s.273). Bu sade vaaz anlayışı, zamanla etrafında toplanan takipçi sayısının artmasıyla birlikte, onların yaşamlarını düzenlemek amacıyla basit kurallar kaleme almıştır. 1209 yılında, takipçi sayısı

¹ Bu cümlede geçen "vizyonlar" kelimesiyle kastedilen, kişinin yaşamında mistik ya da ruhani anlamda gördüğü düşsel görüntüler, ilahi esinlenmeler veya manevi tecrübelerdir.

12'ye ulaştığında, Aziz Francis bu kuralları Papa III. Innocent'e onaylatmak amacıyla Roma'ya gitmiştir. Papa başlangıçta kuralları onaylamak konusunda tereddüt etse de sonunda bu grubun kuralları Papa tarafından sözlü olarak onaylanmıştır. 16 Nisan'da cereyan eden bu olay, daha sonra Fransisken cemaati için resmi kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir. Aziz Francis'in dünyevi mülkler edinmeyi yasaklayan ve yoksulluğu öğütleyen kurallarını temel alarak halka vaaz veren Fransiskenler, ilk başlarda sadece Umbria bölgesiyle sınırlıyken, zamanla sayıları artarak tüm İtalya'ya yayılmıştır (Çoban, 2008, ss.10-11).

Aziz Francis'in öncülüğünde şekillenen bu ruhani hareketin kadınlar nezdindeki karşılığını ise Azize Clare üstlenmiş ve tarikatın kurumsallaşmasında kadınlara yönelik bir yapının oluşmasına öncülük etmiştir. 1194 yılında Assisi'de doğan Clare, Offreduccio'nun soylu ailesine mensuptu. Assisi'nin küçük soylularının geleneklerine uygun olarak Clare iyi eğitimliydi ve dindar bir şekilde yetiştirilmiştir (More, 2018, s.33; Mueller, 2003, s.xiii).

Onu tanıyan insanların aktardığına göre Clare, iyi kalpli, nazik ve zarif biriydi. Aynı zamanda güzelliğiyle de dikkat çekmekteydi ve bu sebeple onunla evlenmek isteyen birçok erkek vardı. Ancak Clare, daha genç yaşlardan itibaren bambaşka düşünceler taşıyordu. Tanrı'yı memnun etme arzusuyla, sık sık yoksulların ihtiyaçlarıyla ilgilenir, onlarla yemeğini paylaşırdı ve her zaman Tanrı'ya dair konular üzerine konuşmaktan büyük keyif almıştır (Godet-Calogeras, 2012, s.116). Bu arada çocukluk döneminde, muhtemelen birkaç yıl boyunca tanıma fırsatı bulduğu Francis'in sıra dışı yaşam serüvenlerinden haberdar olmuştur. Küçük yaşlardan itibaren onun yaşamını yakından gözlemlediği ve özellikle cesareti ile sarsılmaz inancına derin bir hayranlık beslediği ifade edilmektedir. Bu hayranlık, Francis'in gerçekleştirdiği türden bir dünyevi feragati kendi yaşamında da gerçekleştirme arzusu uyandırmış; yoksulluğun getirdiği mahrumiyetlere ortak olma ve yoksulların hizmetinde bulunma yönünde güçlü bir istek geliştirmesine neden olmuştur (Moorman, 1968, s.32). Clare, 18 yaşındayken Assisi'deki San Giorgio Kilisesi'nde Aziz Francis'in verdiği bir vaaza katılmış ve bu deneyim onun ruhsal dönüşümünde belirleyici bir rol oynamıştır. Francis'in vaazında dile getirdiği dini öğretiler, Clare üzerinde derin bir etki bırakmış; dünyevi zevkler ve lüks yaşantıdan uzaklaşarak kendini yoksullara hizmet etmeye adanma arzusunu doğurmuştur. Bu içsel dönüşüm sürecinde, Clare gizlice Francesco ile temas kurmaya çalışmış ve Kutsal Kitap temelli bir yaşam sürdürmek amacıyla ondan rehberlik talep etmiştir. Francis ise Clare'nin Tanrı tarafından seçilmiş bir kişi olduğuna kanaat getirmiş; ayrıca onun örnek bir figür olarak başkalarını da etkileme potansiyelini fark ederek, kendisine bu yolda destek olacağını beyan etmiştir (Çoban, 2008, s.40; Robinson, 1908).

1212 yılında Aziz Francis, ona hizmet etmek isteyen Azize Clare ve onun kadın takipçileri için Fransiskenlerin bir uzantısı olan ikinci bir cemaati kurmuştur. Bu cemaat daha sonra "Azize Clare" olarak adlandırılacaktır. Daha sonra soylu bir kadın olan Clare'ye kendi üzerindeki benzer bir kıyafet vererek onu ve birkaç arkadaşını San Damiano Kilisesi'ne yerleştirmiştir (Çoban, 2008, s.11). San Damiano, radikal bir şekilde sade yaşam tarzıyla bilinen tarikatın en önemli evi haline gelmiştir. Clare ise ölümüne kadar tarikatın lideri olarak kalmıştır. Üyeleri vaaz vermek için ülke çapında dolaşan Fransisken rahiplerinin aksine, Yoksul Kadınlar Tarikatı'nın üyeleri daha çok dua ile sınırlı, manastıra dayalı bir yaşam sürdürmüşlerdir (Debby, 2016, s.8).

Fransiskenlerde, sınıfsal veya mesleki farklılıklara önem verilmemiştir. Soylu ya da köylü, zengin ya da fakir, bilgili ya da bilgisiz, din adamı ya da meslekten olmayan laik sınıf, herkes

Fransiskan olarak tanımlanmıştır. Aziz Francis'in tarikatında sınıf ve köken hiçbir rol oynamamıştır. Öyle ki burada önemli olan nokta bu tutumun Orta Çağ'daki toplumsal düzenin temeli olarak görülen sınıf ayrımı bilincini zayıflatmış olmasıdır (Esser, 1970, s.34).

Francis, İncil'in harfiyen yerine getirilmesine dayanan tamamen yeni bir yaşam tarzının kapısını açmıştır. Aziz Francis ve cemaati Tanrı'nın emrettiklerini yerine getirmek amacıyla tüm mal varlıklarını satarak yoksullara dağıtmışlar ve sade elbiselerle yetinmişlerdir. Topluluk üyeleri, Mesih'in havarilerine verdiği öğüde sadık kalarak yolculukları boyunca yanlarında hiçbir şey taşımamışlar ve önlerine ne konulmuşsa onları yiyip içmişlerdir. Bununla birlikte barış içinde bir yaşam sürdüren Fransiskanlar, mallarını kendilerinden isteyen herkesle paylaşmışlar ve insanlara sözle ve örnekle vaaz vererek kalplerini Rab'be çevirmelerini öğütlemişlerdir (Lapsanski, 1976, s. 18). Görüldüğü üzere Fransiskanlar mal ve mülkten arınıp sade bir yaşam sürerek manevi huzura ulaşmayı hedeflemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda da topluma ve çevrelerine sundukları örneklerle, maddi değerlerden ziyade manevi değerlerin önemini vurgulamışlardır.

Orta Çağ Kilisesi bünyesinde Fransiskan Tarikatı, mevcut dinî yapıya alternatif bir anlayış sunarak yeni bir çağın habercisi niteliğinde ortaya çıkmıştır. Tarikatın kısa sürede geniş bir coğrafyaya yayılması, Papalık tarafından resmî olarak tanınmasıyla birleştiğinde, toplumsal ve dinî alandaki etkisini hızla artırmıştır. Yüzyıllar boyunca varlığını sürdüren Fransiskanlar, zamanla hem sayısal hem de kurumsal açıdan büyüyerek dünya çapında en geniş ve etkili dinî topluluklardan biri hâline gelmiştir (Walker, 1998, s.355).

3. Fransiskanların Üniversitelerdeki Etkileri

Fransiskan Tarikatı, Orta Çağ üniversitelerinde yalnızca dinî değil, aynı zamanda entelektüel bir varlık olarak da etkili olmuştur. Paris, Oxford ve Padua gibi dönemin önde gelen üniversitelerinde hem öğretici hem de öğrenci olarak yer almışlar; teoloji, felsefe ve doğa bilimleri başta olmak üzere çeşitli alanlarda bilgi üretimine katkıda bulunmuşlardır. Özellikle üniversitelerde verdikleri dersler ve yürüttükleri akademik faaliyetler, tarikat üyelerine duyulan güveni artırmış ve bu durum diğer akademisyenlerin de Fransiskan saflarına katılma arzusunu teşvik etmiştir. Zamanla bazı Fransiskanlar, geleneksel manastır yaşamının ötesine geçerek bilimsel araştırmalarda daha aktif roller üstlenmişlerdir. Tarikat mensuplarının üniversitelerdeki bu çeşitliliği, onların yalnızca ruhban kimlikleriyle değil, aynı zamanda entelektüel donanımlarıyla da tanınmalarını sağlamıştır. Nitekim Fransiskanlar 1219 yılında Paris'e, 1224 yılında ise İngiltere'ye ulaşmış; her iki merkezde de 1229 yılı itibarıyla bağımsız okullar kurarak akademik varlıklarını kurumsallaştırmışlardır. Bu dönemde hem Fransiskan hem de Dominiken tarikatlarına mensup bazı önemli isimler üniversite kürsülerine getirilmiş ve bilimsel düşüncenin gelişiminde etkili olmuşlardır. Bu süreçte, Papa IV. Innocentius'un 1250 yılında Paris Üniversitesi'ndeki nitelikli tarikat mensubu keşişlere ders verme yetkisi anlamına gelen *licentia docendi* belgesinin verilmesini düzenlemesi, tarikat mensuplarının akademik yetkinliklerinin kurumsal olarak tanınmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur (Şentürk, 2007, ss.134-135). Latin akademik geleneği çerçevesinde, üniversitenin beşeri bilimler müfredatını tamamlayan tüm mezunlara öğretmenlik yetkisi tanıyan bir lisans verilmekteydi. *Licentia docendi* adı verilen bu belge, ilk kez 12. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olup, ne erken Orta Çağ Avrupa'sında ne de önceki Batı akademik geleneklerinde benzerine rastlanmamaktadır (İhsanoğlu, 2019, s.xxxiv).

İlk aşamada üniversitelerde olumlu karşılanan tarikat üyeleri, zamanla ciddi çatışmaların tarafı hâline gelmişlerdir. Özellikle dilenci tarikatların-başta Fransiskanlar ve Dominikenler² olmak üzere-üniversitelerde elde ettikleri etki alanı, laik öğretim üyeleriyle aralarında gerilime yol açmıştır. Tarikat mensupları, Paris, Oxford ve Cambridge gibi önde gelen üniversitelerde hem öğretici hem de öğrenci olarak yer almış ve bu kurumların entelektüel yapısına önemli katkılar sunmuşlardır. Paris Üniversitesi, özellikle Fransiskanlar açısından entelektüel bir merkez olarak öne çıkmıştır. Dominikenler, kuruluşlarından itibaren üniversitelerde yer edinmeye çalışmış; bu çaba, tarikatın temel hedefi olan sapkın inançlarla mücadele için gerekli görülen güçlü bir entelektüel birikim oluşturma amacına dayanmaktaydı. Öte yandan Fransiskanlar, başlangıçta kurucuları Aziz Francis'in bilim ve akademi karşısında temkinli yaklaşımını benimsemişlerse de zamanla bu anlayıştan uzaklaşarak üniversitelere entegre olmuşlardır. Ancak tarikat üyelerinin üniversitelerdeki faaliyetleri, laik çevreler tarafından eleştirilmiştir. Bu kişilerin, gerekli akademik dereceleri —özellikle sanat fakültesinden “master” ünvanı— almadan ilahiyat alanında kürsü elde ettikleri ve ders verdikleri öne sürülmüştür. Yasalar onlara yalnızca dört ilahiyat kürsüsünden birini tahsis etmişken, iki kürsü üzerinde hak iddia ettikleri ve bu kürsüleri aktif biçimde kullandıkları belirtilmiştir. Özellikle üniversitelerin grevde olduğu dönemlerde eğitim vermeyi sürdürmeleri, akademik dayanışmayı zedeleyen bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Laik öğretim üyeleri, bu tarikat mensuplarını gerçek üniversite üyesi olarak görmemekte; onların üniversite kurallarına aykırı şekilde rekabet yürüttüklerini, öğrencileri etkileyerek manastır yaşamına yönlendirdiklerini savunmaktadırlar. Bu gerilimler, ilerleyen dönemlerde de devam etmiş ve üniversitelerdeki düzeni tehdit eden bir unsur olarak görülmüştür (Le Goff, 2014, ss.126-129).

Bu iddialardan bazılarını kabul eden Papa IV. Innocentius, tarikatların üniversite yasalarını ihlal etmelerine karşı duyarlılık göstererek, 4 Temmuz 1254'te bu yasalara³ uyma zorunluluğunu getirmiş ve 20 Kasım'da *Etsi animarum* fermanıyla iki tarikatın ayrıcalıklarını sınırlandırmıştır. Fakat Papa IV. Innocentius'un ardından göreve gelen ve Fransiskanlara yakınlığıyla bilinen Papa IV. Alexander, iki yeni ferman yayınlarak selefinin kararlarını iptal etmiş ve böylece bu iki fermanla tarikatların üniversitelere karşı tam bir zafer elde etmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Laikler her ne kadar durmamış ve Fransiskanlara saldırıya devam etmiş olsalar da Fransa kralı Aziz Louis de tam bir Fransiskan yanlısı olduğundan laikler herhangi bir sonuç elde edememişlerdir (Le Goff, 2014, ss.130-131). Görüldüğü üzere tarikat üyeleri hem Papalık hem Krallığın desteğini alarak büyük bir başarı elde etmişlerdir. Ayrıca bu olaylar, Orta Çağ'da üniversitelerin sadece eğitim ve bilgi merkezi olmadığını, aynı zamanda dini ve siyasi etkilerin de yoğun şekilde hissedildiği yerler olduğunu göstermektedir. Fransiskanların üniversitelerdeki varlığı, entelektüel özgürlük ile dini otoritenin sınırlarının ne kadar ince çizgilerle belirlendiğinin ve bu sınırların zaman zaman nasıl aşıldığının bir kanıtıdır.

Üniversitelerde tanınmış ve isim yapmış birçok Fransiskan üstat bulunmaktadır. Örneğin, Oxford'un ünlü Fransiskan üstatları arasında Adam Marsh, Yorklu Thomas, Middletownlu Richard, Roger Bacon ve Ockhamlı William bulunmaktadır. Bologna Üniversitesi'nde Padualı

² Çalışmamızda yer yer adı geçen Dominiken Tarikatı, vaiz Mesih'i izlemeye adanmış bir adam olan Dominic Guzman (1170-1221) tarafından kurulmuştur. Dominik, yoksulluğu hem bir inandırıcılık işareti hem de Rahiplerin İncil'i vaaz etmek üzere her yere gidebilmelerini sağlayan bir özgürlük yolu olarak benimseyen bir Vaizler Tarikatı kurmuştur. Ayrıca Dominic, İncil'i etkili bir şekilde vaaz edebilmenin ancak çalışmakla mümkün olduğuna inanıyordu; bu nedenle Dominikenler, tarihlerinin en başından itibaren gelişmekte olan üniversite sistemine dâhil olmuşlardır (McGonigle ve Quigley, 1988, s.159).

³ Üniversitede fakülteler içinde sınırlı sayıda kürsü bulunmaktaydı. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi 13. yüzyıl başlarında Paris Teoloji Fakültesi'nde yalnızca bir kürsü dilenci tarikatlara (Fransiskan ve Dominikenlere) tahsis edilmişti. Ancak tarikat üyeleri fiilen iki veya daha fazla kürsüye sahip olmuş, bu da yasa ihlali sayılmıştır.

Anthony kişilere teoloji dersleri vermiştir. Ayrıca, Favershamlı Haymo ve Giovanni da Parma da burada kürsü sahibi olan isimlerdendir. 1222 yılında Padua Üniversitesi'nde başka önemli bilginler de bulunmaktaydı. Köln'de ise Fransiskanlara ait olduğu bilinen bir öğrenci evi mevcuttu. John Duns Scotus, 1308'deki ölümünden önce kısa bir müddet bu öğrenci evinde öğretmenlik yapmıştır (Şentürk, 2007, s.138).

4. Önde Gelen Fransiskanların Bilime Katkıları

Fransiskanlar, yalnızca dini ve manevi alanlarda değil, aynı zamanda bilimsel ve entelektüel sahalarda da Orta Çağ boyunca önemli katkılar sunmuşlardır. Bu tarikat mensupları, bilginin korunması ve geliştirilmesine yönelik çabalarıyla, düşünsel üretimin sürekliliğini sağlamışlardır. Halesli Alexander, Roger Bacon, John Duns Scotus, Ockhamlı William ve Padualı Anthony gibi isimler, felsefe, teoloji, mantık ve doğa bilimleri gibi çeşitli alanlardaki çalışmalarlarıyla bilimin ilerlemesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Bu çalışmada özellikle Halesli Alexander, Bonaventure, Roger Bacon, John Duns Scotus ve Ockhamlı William gibi önde gelen Fransiskan düşünürlerle odaklanılmasının nedeni, onların yalnızca tarikat içindeki konumlarıyla değil, aynı zamanda Orta Çağ Avrupası'ndaki entelektüel gelişmeler üzerindeki belirleyici etkileriyle öne çıkmalarıdır. Söz konusu isimler, kuramsal ve uygulamalı alanlarda sundukları katkılarla dönemin önde gelen üniversitelerinde hem öğretici hem de öğrenci olarak bilgi üretimini şekillendirmişlerdir. Özellikle Roger Bacon'un deneysel yöntemi vurgulayan bilimsel çalışmaları, Bonaventure'un mistik teolojiyi sistemleştirme çabası ve Duns Scotus'un özgürlük ve bireysellik temelli felsefi yaklaşımları, Fransiskan düşüncesinin yalnızca skolastik geleneğe değil, modern düşünce tarihine de etki ettiğini göstermektedir. Şüphesiz ki Padualı Anthony, Adam Marsh, Jean de la Rochelle, Francis Mayron gibi birçok değerli Fransiskan bilgin de bilimsel ve eğitsel faaliyetlerde önemli roller üstlenmişlerdir. Ancak bu çalışmada adı geçen beş düşünür, hem entelektüel miraslarının derinliği hem de üniversite sistemine olan kurumsal katkıları nedeniyle özellikle seçilmişler ve çalışmamızın ana konusunu oluşturmuşlardır.

4.1. Halesli Alexander

Fransiskan bilginler söz konusu olduğunda akla gelen en önemli isimlerden biri Halesli Alexander'dır. Muhtemelen İngiltere'nin Midlands bölgesindeki Hales'te (şimdiki Hales Owen) doğmuş ve Paris'te önce sanat, sonra da teoloji eğitimi almıştır (Smith, 2006a, s.21). Halesli Alexander'ın Orta Çağ Avrupası'na yaptığı katkılar ve etkiler değerlendirildiğinde, ilk olarak kuramsal teolojiye yoğunlaşarak skolastizmin altın çağını başlatmış olması üzerinde durulmalıdır. 1222 yılında Paris Üniversitesi'nde teoloji üstadı olarak önemli bir rol üstlenmiştir (Şentürk, 2007, s.141). Paris Üniversitesi tarafından 1230 yılında Fransız kralıyla yaşanan ünlü anlaşmazlıkta davayı temsil etmek üzere Roma'ya gönderilen dört hocadan biriydi. IX. Gregory'nin 1231 tarihli "*Parens scientiarum*"u kısmen Alexander'ın eseri idi. 1231'de Lichfield'in kanonu ve Coventry'nin başdiyakozu olmuştur. Kariyerinin zirvesindeyken, 1235'te, yeni kurulan Fransiskan Tarikatı'na katılmış ve böylece Fransiskanlar Paris Üniversitesi'nde ilk kez bir kürsü sahibi olmuşlardır (Smith, 2006a, s.21).

Halesli Alexander, günümüzde özellikle Peter Lombard'ın ünlü eseri "*Sententiae*" (Hükümler)⁴ üzerine yaptığı yorumlar ile tanınır. Bu yorumlar zamanla Paris Üniversitesi teoloji müfredatına dahil edilmiş ve standart bir eğitim kaynağı hâline gelmiştir. Lesley J. Smith'in ifadesine göre sahip olduğumuz en eski metin olan *Sententiae* açıklamasının birden fazla versiyonu günümüze ulaşmıştır ve görünüşe göre onun derslerinin öğrenci raporlarıdır. Bir dizi "*Quaestiones disputatae 'antequam esset frater'*" (*Tartışmalı Sorular*)" ona aittir, ancak Alexander tarafından başlatılan bir "*Summa theologiae*", Melitonali William, La Rochelleli John ve Alexander'ın başkanlığını yaptığı "Fransiskan Okulu'nun" diğer üyeleri tarafından tamamlanmıştır. Auvergneli William ile birlikte Alexander (Doktor irrefragibilis olarak bilinir), Aristoteles'i teolojinin hizmetinde kullanan ilk Parisli üstattır. William gibi o da Aristoteles'in fikirlerini geleneksel Augustinusçu ortodoksluk çerçevesinde kullanmıştır (Smith, 2006a, ss.21-22).

Alexander, Jean De La Rochelle (1200-1245) ve Aziz Bonaventure (1217-1274) gibi isimlerin hocasıydı. Jean De La Rochelle, 1245 yılına kadar Paris Üniversitesi'nde "*Magister Regens*" olarak görev yapmış ve "*Summa de anima*" ile "*Tractatus de anima et virtutibus (Ruh ve erdemler üzerine risale)*" adlı eserler kaleme almıştır. Aziz Bonaventure ise 1235 yılında Halesli Alexander'ın öğrencisi olarak Paris'e gitmiş ve Luka İncili'ni yorumlamıştır (Kurt, 2012, s. 102-103). Alexander'ın öğrencileri arasında Jean De La Rochelle ve Aziz Bonaventure gibi önemli isimlerin bulunması, onun eğitimdeki etkisinin nesiller boyu sürdüğünü göstermektedir. Fransiskan Tarikatı'na katılması ve bu tarikatın Paris Üniversitesi'nde bir kürsü sahibi olmasını sağlaması, Fransiskanların akademik camiadaki yerini sağlamlaştırmıştır.

Alexander'ın teolojik düşüncesi, temel hatlarıyla Aziz Bonaventure ve Aziz Thomas Aquinas'ın sistemleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Teolojik söylemine Tanrı'nın bilinebilirliği meselesiyle başlayan Alexander, insan zihninin Tanrı'nın var olduğunu kavrayabileceğini, ancak hiçbir yaratılmış aklın O'nun mahiyetini tam anlamıyla idrak edemeyeceğini ileri sürmektedir. Tanrı'nın varlığına ilişkin kanıtlar arasında Aziz Augustinus'un mutlak hakikate duyulan ihtiyaçtan hareketle geliştirdiği delile, Aziz Anselmus'un ontolojik argümanına, Aziz Victorlu Hugh'un bilinç temelli kanıtlamasına ve Aristoteles'in nedensellik ilkesine dayanan klasik argümanına özellikle dikkat çeker. Alexander, Tanrı'nın var olan her şeyin nedeni olduğunu; tüm varlıkların Yaratıcısı ve Koruyucusu olarak işlev gördüğünü belirtir. O'nu saf fiillik (actus purus) olarak tanımlar; buna karşılık yaratılmış tüm varlıkların madde ve form bileşiminden meydana geldiğini vurgular. Maddenin, yaratılmış varlıkla özdeş düzeyde evrensel bir boyutta ele alınması gerektiği yönündeki yaklaşımı, daha sonraki dönemlerde Fransiskan düşünce geleneğinin özgün doktrinlerinden biri hâline gelmiştir (Turner, 1907).

4.2. Bonaventure

Bonaventure olarak bilinen Fidanmalı John, 1217 yılında doğmuştur. 1234 veya 1235'ten 1243'e kadar Paris'te sanat eğitimi almıştır. Daha sonra Fransiskanlara katılmış ve yine Paris'te teoloji okumuş ve burada Fransiskan teoloji ustalarının ilki olan Halesli Alexander'dan ders almıştır. Bonaventure, Fransiskan koltuğunu 1253'ten 1255'e kadar bizzat elinde

⁴ "Petrus Lombardus'un (Peter Lombard) (y. 1095-1160) dört ciltten oluşan ve ilahi Tek-Teslis, Yaratılış, cisimleşme ve sakramentlere dair Patristik doktrinlerin sistematik bir şekilde, dolayısıyla da didaktik açıdan çok yararlı bir şekilde sunulduğu *Sententiae* (Hükümler) kitabı, dönemin teolojik edebiyatı için yeni ve çok rağbet gören bir örnek teşkil eder. Bu eser, Oxford'daki Fransiskan çevrelerinde kaydedilmiş bazı itirazlara rağmen, üniversitelerde sunulan teolojik eğitimin temel aracı haline gelecektir." Bkz: (Catalani, 2014, ss.304-305).

tutmuştur. 1257'de tarikatın genel başkanı olarak seçilmiş ve hayatının geri kalanında birleşik bir Fransisken Tarikatı oluşturmak için yorulmadan çalışmıştır. Bu arada üniversiteyle yakın ilişkilerini sürdürmüş ve neredeyse 1274'teki ölümüne kadar teolojik yazılarına devam etmiştir (Marenbon, 2004, s.227; Egan, 2015, s.174; Smith, 2006b, s.89; Boros, 2023, s.157.).

Bonaventura'nın bazı eserleri arasında Paris'te eğitim verirken kaleme aldığı (Pierre Lombardın) "*Sententiarum (Hükümler)*" üzerine bir şerh, "*Breviloquium (Özet)*" ve "*Tartışmalı Sorunlar*" ve 1259'da kalem aldığı başyapıtı "*Itinerarium Mentis in Deum (Zihnî Tanrı'ya Yolculuğu)*" yer almaktadır. Bonaventura "*Itinerarium Mentis in Deum*" da, tüm dünyada yaygın olan ve "*Hristiyan mistik teolojisinin en başından itibaren rastlanarı*" merdiven imgesini kullanır ve şu ifadeleri kullanır:

"Dünya, Tanrı'ya doğru çıkmamızı sağlayan bir merdivendir. Tanrı'nın bazı kalıntıları buluruz. Bazıları maddî, diğerleri manevî, bazıları zamansal, diğerleri ebedidir; bazıları bizim içimizde, diğerleri dışımızdadır. En manevî ve ezeli ve ebedî olan ve bizim üstümüzdeki Birinci İlke'yi, Tanrı'yı anlamak için, Tanrı'nın bizim dışımızda kalan, maddî ve zamansal olan kalıntıları içinden geçerek yolculuk etmemiz gerekir. Böylelikle bizi Tanrı'ya götürecek yola gireriz. Daha sonra Tanrı'nın ezeli ve ebedî ve manevî imgesinin bizim içimizde mevcut olduğu kendi zihnimize girmemiz gerekir. Burada Tanrı'nın hakikatine girmeye başlarız. Sonunda ezeli ve ebedî, en manevî ve bizim üstümüzde olana geçmemiz gerekir" (Eliade, 2003, ss.217-218).

Bonaventura'nın felsefesi genellikle Tanrıbilim ve mistisizmle ilişkilendirilen bir felsefe olarak kabul edilir. Ona göre, "*felsefe sorunlarının çözümü ancak Tanrı'ya ulaşmakla veya bir başka ifadeyle söyleyecek olursak, ruhun Tanrı'ya doğru yapacağı bir yolculukla gerçekleşebilecektir.*" Bonaventura, felsefe ve Tanrıbilim arasındaki ilişkiyi ele alırken, ikisinin de farklı olduğunu vurgular ve onları iki temel noktada birbirinden ayırır. Şöyle ki "*ilk olarak felsefe akıl ilkeleri üzerine kurulmuştur, Tanrıbilim ise inanç ilkeleri üzerine kurulmuştur. İkinci olarak felsefenin konusu görülmüş olan gerçektir, Tanrıbilimin konusu ise görülmeyen gerçektir.*" Genel itibarıyla baktığımızda Bonaventura, felsefeyi tanrıbilimden ayırarak Orta Çağ'ın genel görüşü olan skolastiğe ters düşen bir düşünce ortaya koymuş ve bu düşüncesiyle aslında skolastiğin zayıflamasına yardımcı olan filozoflar arasında yer almıştır (Şentürk, 2007, ss.158-159).

Fransiskanların skolastik düşünceye etkisi tek yönlü değildir. Halesli Alexander gibi isimler skolastik düşüncenin sistemleşmesine büyük katkı sağlamış, özellikle Aristotelesçi felsefenin teolojiyle birleşmesini desteklemişlerdir. Buna karşılık Bonaventura gibi bazı düşünürler, mistik teolojiyi öne çıkararak skolastik yöntemi eleştirmiş ve bu yaklaşım skolastiğin zayıflamasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, Fransisken düşüncesi skolastiği hem güçlendiren hem de belirli yönlerden sorgulayan bir çerçevede gelişmiş, zamanla skolastiğin dönüşümüne ve yer yer zayıflamasına da katkıda bulunmuştur. Bu durum, tarikatın düşünsel çeşitliliği ve içsel entelektüel dinamizmini ortaya koymaktadır.

4.3. Roger Bacon

Fransisken Roger Bacon yaklaşık 1220⁵-1292 yılları arasında yaşamıştır (Tauchert, 2007, s.36; Hader, 2006, s.338). Albertus Magnus gibi o da kendini erken yaşta manastır hayatına adanmış, Oxford ve Paris'te eğitim görmüş ve Paris Üniversitesi'nde ders vermiştir. Daha

⁵ Kaynaklar Roger Bacon'ın 1214 yılında doğmuş olabileceğine dair bilgiler içermektedir. Bkz: (Ritter, 1845, s.473; Hagenbach, 1886, s.438).

sonraki dönemlerde ise Fransisken Tarikatı'na katılmıştır. Bilim, kimya, matematik ve astronomi alanlarında yaptığı gözlemler ve elde ettiği sonuçlar, dönemi için o kadar yeni ve şaşırtıcıydı ki, bu durum ona büyük bir sihirbaz olarak ün kazandırmıştır (Bernhardi, 2021, s.403; Motz ve Weaver, 1995, s.113).

Roger Bacon, doğanın incelenmesinin tıpta kullanım, patlayıcı yapımı gibi amaçlar için gerekli olduğunu vurgulamış ve daha düşük değerli metallerin simya yasalarıyla altına dönüştürülebileceğine inanmıştır. Roger Bacon, matematik ve deneylere verdiği önem dolayısıyla İngiliz deneyciliğinin öncülerinden biri olarak hatırlanmaktadır. Ancak bilimsel yaklaşımlarını bazı batıl inançlarla da harmanlamıştır. Örneğin, astronomiye değer verdiği gibi astrolojiyi de benimsemiş, kimya ile birlikte simyayı da kabul etmiştir. Bu yönüyle Bacon, insanları kitaplardan gözleme, diyalektikten doğrudan deneyime, otoritelerden ise özgün araştırmalara yönlendiren yeni bir dönemin öncüsü olmuştur. Roger Bacon, matematiksel bilgilerin, deneysel bilimin, astronominin matematiksel olarak incelenmesinin ve bilimin pratik kullanımının önemini özellikle vurgulamıştır. Yaşadığı dönem göz önüne alındığında, Bacon'ın astroloji ve simyayı kabul etmesi mazur görülebilir. Ancak astrolojiyi savunması Hristiyanlık tarafından kabul edilebilir bir tutum olmadığından, bu nedenle bazı sorunlar yaşamıştır. Ayrıca, kilise otoritelerine karşı gösterdiği kayıtsızlık da üstlerinin hoşnutsuzluğunu kazanmasına yol açmıştır (Masih, 2002, s.171).

Uzun yıllar Aristoteles'in doğa felsefesi üzerine ders veren Bacon, Grosseteste ve Arap yazarların eserlerinin etkisi altında kalmış ve kendisini matematik, Yunanca ve İbranice gibi diller üzerine çalışmaya adanmıştır. Bunun yanı sıra, özellikle optik alanında gözleme dayalı deneysel çalışmalar gerçekleştirmiştir. 1257 yılında Fransisken Tarikatı'na katılan Bacon, zamanla tarikatın düşünsel üretim üzerindeki sansürcü yaklaşımını rahatsız edici bulmaya başlamıştır. Her ne kadar tarikata girişi onun entelektüel yaşamında önemli bir dönüm noktası olsa da ilerleyen yıllarda Bacon çalışmalarının en verimli dönemindeyken tarikattan yeterli desteği görememesi ciddi bir engel teşkil etmiştir. Bacon, her ne kadar bir Fransisken rahibi olarak kabul edilse de tarikatla ilişkisi zamanla gerilimli bir hâl almış; özellikle deneysel bilime verdiği önem ve otoritelere yönelik eleştirileri nedeniyle kendi tarikatı içinde bile zaman zaman yalnız kalmıştır. Ancak Papa IV. Clement döneminde üzerindeki baskılar kalkmış ve Papa'nın desteğini almasıyla Fransiskenler de Bacon hakkındaki görüşleri değişmese de ona yakınlık göstermek durumunda kalmışlardır. IV. Clement'ten büyük bir bilim ansiklopedisinin derlenmesi için yardım istemesiyle hayatında yeni bir sayfa açılmıştır. Papa'nın teşviki sonucunda Bacon, "*Opus majus (Büyük eser)*"⁶, "*Opus minus (Küçük eser)*" ve "*Opus tertium (Üçüncü eser)*" adlı eserlerini kaleme almıştır. Bu eserler eğitim ve toplum reformu hakkında bilgiler veriyor, büyüü eleştiriyor, takvim reformunu öneriyor ve bilimsel bilginin Hristiyanlık için önemini vurguluyordu (Gordon-Kelter, 2006, s.57; Ülgen, 2018, ss.230-232).

Roger Bacon "*bilimin amacının doğayı incelemek ve onu insanların hizmetine sunmak olduğunu*" savunmuştur (Ye. Agibalova- Donskoy, 2017, s.153). Ayrıca gramer, mantık, astronomi, astroloji, simya, tıp, ahlak felsefesi, metafizik, felsefe ve teoloji arasındaki ilişki ve çeşitli fiziksel konular üzerine eserler kaleme almıştır. Yabancı dil öğrenimini teşvik ederken, matematiksel ve deneysel bilimin peşinden gidilmesi gerektiğini savunmuştur. Yunanca ve Arapçadan çevrilen felsefi ve bilimsel eserlerin özümsemesinde öncü olmuş ve Yunan ve

⁶ Roger Bacon'un şöhretinin esas olarak dayandığı *Opus Majus* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (*The Qpus Majus of Roger Bacon*, 1928).

Arap doğa felsefesi ile matematik biliminin daha geniş kitlelere ulaşmasında etkili olmuştur (Lindberg, 1983, s.vii).

4.4. John Duns Scotus

1270 yılında İskoçya'da doğan Fransiskan filozof ve teolog John Duns Scotus aynı zamanda Fransiskanların ünlü İskoç Okulu'nun kurucusu ve lideriydi. İskoçya'nın Dumfries kentindeki Fransiskan manastırında eğitim gören Duns Scotus, küçük yaşta Fransiskan Tarikatı'na girmiş ve rahip olarak atanmıştır. Teoloji lisans mezunu olan Duns Scotus Oxford'da okumuş ve ders vermiştir. 1302 yılında Paris'e gönderilmiş ve orada Papa VIII. Boniface aleyhine yapılan gösteriler sırasında kralın yanında değil de papanın tarafında yer alınca Fransa'dan sürgün edilmiştir. Sürgün dönemini tam olarak nerede geçirdiği bilinmiyor ama bir müddet sonra Duns Scotus Paris Üniversitesi'ne geri dönmüştür. Çalışmaları, gayreti ve bilgisi sınırları aşarak diğer ülkelere ulaşınca birçok öğrenci ondan ders almak amacıyla Paris'e gelmiştir. Aynı zamanda, teoloji tartışmalarındaki başarısından dolayı, çağdaşları ona "*Usta Âlim*" ünvanını vermişlerdir. Duns Scotus 1307 sonbaharında Köln'deki Fransiskan okulunda ders vermek üzere Paris'ten ayrılmış ve ertesi yıl burada ölmüştür (Wolter, 2005, ss.2523-2524; Ingham and Dreyer, 2004, s.11; Çoban, 2008, s.113).

Duns Scotus'un ölümüyle birlikte eserlerinin bazıları tamamlanamamış olsa da takipçileri onun eserlerini gün yüzüne çıkarmak için büyük uğraşlar vermişlerdir. Her ne kadar erkenden ölümü ve eğitim öğretim yıllarında yaptığı seyahatler dolayısıyla bazı eserleri tamamlanma aşamasında kalmış olsa da çok sayıda çalışması olduğu kabul edilen bir gerçektir. "*Ortaya konulan bu metinsel durum, onun özgürlüğünün doğası ve Tanrı'nın yaratılan düzenle ilişkisi noktasında birçok önemli soruya cevap bulmasını sağlar.*" Birçoğu küçük mantıksal eserler olarak bilinen çalışmalarının özgünlüğü, doğası ve kronolojisi konusundaki belirsizlikler devam etmektedir. Scotus'un en eski teolojik çalışması olan "*Lectura*", Peter Lombard'ın "*Sentences*" adlı eserinin 1. ve 2. bölümleri üzerine verdiği derslere dair notları içerir. Ancak, bu derslerin tamamını içeren ve "*Ordinatio*" olarak adlandırılan çalışma tamamlanamadığından, bu notlara tam olarak erişim mümkün değildir. Bir diğer eseri de Metafizik ile ilgili soruları inceleyen "*Quaestiones super libros Metaphysicorum Aristoteles*" adlı eserdir. Ayrıca "*Collationes oxonienses et parisienses*" adlı eseri ise Scotus'un Oxford ve Paris'te katıldığı tartışmaları içermektedir (Bingöl, 2023, ss.12-14). Fransiskanlar Halesli Alexander, Bonaventure ve Duns Scotus sadece kendi dönemlerinin entelektüel dünyasına hükmeden yaratıcı ve zeki insanlar değillerdi aynı zamanda arkalarında, kalıcı ve evrensel öneme sahip birçok yazılı eser bırakmışlardır (Lawrence, 2015, ss.243-244).

Ahmet Cevizci'nin ifadesine göre Duns Scotus'un "*analitik düşünme yeteneği ve birçok bakımdan son derece sistematik ve pozitif olan felsefesi, Hristiyan düşüncesinin birçok problemi için çözüm imkânı sağlamıştır.*" "*Platonik-Augustinusçu*" ve "*Aristotelesçi-Thomist*" geleneklerin dışında yer alan ve hatta bu geleneklere karşı çıkan Duns Scotus, sadece felsefeye yeni perspektifler sunmakla kalmamış, Ockhamlı William'a ve dolayısıyla modern düşüncenin gelişimine de önemli katkılar sağlamıştır (Cevizci, 2015, s.360).

4.5. Ockhamlı William

Ockhamlı William muhtemelen Surrey'deki Ockham'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte genellikle 1290 ile 1300 yılları arasında doğduğu kabul edilmektedir. Fransiskan Tarikatı'na katılmış ve 1310'da teoloji eğitimine başladığı Oxford'da eğitim görmüştür (Copleston, 2003, s.43). Ockhamlı William'ın kariyeri iki evreye ayrılır. İlk aşamada

başlıca teolojik, felsefi ve mantıksal eserlerini yazmıştır. Bunların en önemlileri "*Commentary on the Sentences* ve *Sum of Logic*" adlı eserleridir. İkinci aşama, 1328 yılında Fransisken Cesenalı Michael ile birlikte Avignon'daki papalık sarayından kaçarak Münih'teki Alman İmparatoru Bavyeralı Ludwig'in yanına gitmesiyle başlar. Ludwig, XXII. John'un düşmanı haline gelmişti ve Ockhamlı William orada, Fransiskenlerin İsa'nın mutlak yoksulluk yaşamını takip etme öğretisini reddettiği için papaya karşı muhalif olan diğer Fransiskenlere katılmıştır. William, hayatının geri kalanını papalığın dünyevi ve manevi konularda mutlak yargı yetkisine sahip olmasına ilişkin iddiaları eleştirerek geçirmiştir (Leff ,2005, s.9737; Bond, 2006, s.486).

Ockhamlı William, papalığın Avrupa'daki diğer devletlerin dünyevi işlerine müdahale etmesini uygun bulmuyordu. O, papalığın yetki ve etkisinin yalnızca Kiliseyle sınırlı kalması gerektiğini savunuyordu. Ona göre "*Kilise, inancı; devlet ise dünyayı temsil etmektedir.*" Ockhamlı, bu iki gücün birleşmesine karşı çıkmıştır. Onun nominalist yaklaşımı ve politik düşünceleri, "*Kiliseyi dünyaya bağlayan on yüzyıllık bağı koparmak anlamına geliyordu.*" Bu durum aynı zamanda skolâstiğin sonunu da işaret ediyordu. Kısaca, papalığın gücünün zayıflamasıyla, Nominalizmin ortaya çıkışı aynı döneme denk gelmektedir. Ockhamlı William'ın öğretileri, XIV. ve XV. yüzyıllarda üniversiteleri ciddi anlamda bir savaş alanına çeviren realistlerle nominalistlerin çatışmalarının başlangıcı olmuştur. Öyle ki bu çatışmalar, ancak Rönesans ve Reform hareketleriyle durulacaktı (Bayındır, 2014, s.2).

Ockhamlı'nın öğretileri felsefe ve teoloji tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Mantiğin teolojiden ayrı olduğunu, her ikisinin de doğru olduğunu ve farklı hakikat türlerini temsil ettiklerini savunmuştur. Var olan şeylerin temel gerçekliğini vurgulayan nominalist felsefesi ve papalık gücünün sınırlandırılmasına ilişkin politik teorisi, Reform düşüncesinde oldukça etkili olmuştur (Roberts, 2006, ss.672-673).

Tahmin edileceği üzere Fransisken düşünür ve bilim insanları bu isimlerle sınırlı değildir. Diğer Fransiskenler arasında Francis Mayron, Adam Marsh, Padualı Anthony gibi önemli isimler de bulunmaktadır. Örneğin 1195 yılında Lizbon'da doğan ve vaftiz esnasında Fernando adını alan Anthony, 15 yaşında ailesini terk ederek Lizbon yakınlarında bulunan bir manastıra yerleşmiş ve burada bilimsel olarak kendini geliştirerek önde gelen bilim insanlarından biri olmuştur. Daha sonra ailesinin baskısından kaçıp Coimbra'daki başka bir manastıra yerleşen Fernando, 25 yaşında Papaz olmuştur. 1222 yılında Fas'ta öldürülen beş Fransisken misyonerin naaşlarının bulunduğu kiliseye gömülmesi, onu Fransisken Tarikatı'na çekmiştir. Assisi'de Aziz Francis tarafından tarikata kabul edilerek Anthony adını almıştır. İtalya ve Fransa'yı dolaşp İncil'i vaaz etmiş, Fransisken Tarikatını yönetmiş ve ilahiyat okulları kurmuştur. Aziz Francis, onu Bolonya'daki Fransiskenlere eğitim vermesi için teoloji öğretmeni olarak atamıştır. Bununla birlikte Toulouse, Montpellier, Limoges, Milano ve Padova'da da dersler vermiştir (Kurt, 2012, s.116).

Bununla birlikte Robert Grosseteste'nin Fransiskenler üzerindeki etkisi büyüktür. O, Oxford'da öğretmenlik ve liderlik yaparken, yeni kurulan Fransisken okulunda öğretim görevlisi pozisyonunu kabul etmiştir. Başta eğitimleri olmak üzere Fransiskenlere birçok konuda yardımcı olmuş ve onlar üzerinde güçlü bir etki bırakmıştır. Grosseteste, Oxford'daki Fransisken öğretim görevlisi Adam Marsh ve ünlü filozof Roger Bacon da dahil olmak üzere birçok Fransisken liderle ömür boyu yakın ilişki içerisinde olmuştur (Lawson, 2015, s. 566). Robert Grosseteste, Fransiskenler üzerindeki etkisi ile bilimsel araştırma, teolojik düşünce ve akademik gelişim alanlarında önemli bir rol oynamıştır.

Sonuç

Orta Çağ Avrupası'nda bilimin gelişiminde diğer pek çok faktörün yanında Fransiskanların de rolü büyüktür. Onlar, sadece dini ve manevi alanlarda değil, aynı zamanda bilimsel ve entelektüel alanlarda da önemli katkılarda bulunmuşlardır. Aziz Francis'in önderliğinde kurulan Fransikan Tarikatı, yoksulluğa ve sade bir yaşama vurgu yaparak toplumsal sınıf ayrımlarını zayıflatmış ve bilginin yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Şehirleşme ve üniversitelerin gelişmesiyle birlikte Fransiskanlar, üniversitelerde yer edinmişler ve eğitimin gelişmesinde büyük katkı sağlamışlardır. Özellikle Paris, Oxford ve Padua gibi üniversitelerde aktif rol oynayarak, bilimsel faaliyetlerin merkezinde yer almışlardır. Fransikan bilginler arasında Halesli Alexander, Bonaventure, Roger Bacon, John Duns Scotus ve Ockhamlı William gibi önemli isimler oldukça dikkat çekmektedir. Onlar, felsefe, teoloji, matematik ve diğer alanlarda yaptıkları çalışmalarla bilimin gelişmesine katkı sağlamışlardır.

Fransiskanlar, bir bakıma kilise baskısı altında da bilimin gelişebileceğinin örneklerini sunmuşlardır. Tarikatın önde gelen isimleri, kendi zamanlarının bilimsel ve entelektüel sınırlarını zorlayarak, Orta Çağ'ın karanlık dönemlerinde bile bilgiye olan merakı ve araştırma azmini canlı tutmuşlardır. Bu sayede, Orta Çağ Avrupası'nda bilimin gelişiminde Fransiskanların oynadığı rol, sadece o döneme özgü değil, aynı zamanda Aydınlanma Çağı'na giden yolda da önemli bir köprü olmuştur. Fransiskanlar, eğitim kurumlarının ve bilimsel faaliyetlerin desteklenmesi yoluyla bilginin yayılmasını sağlamış ve Avrupa'da bilimsel düşüncenin gelişimine büyük katkılarda bulunmuşlardır.

Kaynakça

- Agibalova, Y., & Donskoy, G. (2017). Ortaçağ Tarihi (Çağdaş Sümer, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Bayındır, A. (2014). Ockhamlı William'ın Din Felsefesi. [Yayımlanmamış Doktora tezi]. Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Bedirhan, Y. (2018). Ortaçağ Tarihi (3. Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bernhardi, L. (2021). Die Geisterwelt: Eine Schatzkammer des Wunderglaubens. Nicolaus Equiamicus (Hrsg), Norderstedt: Books on demand.
- Bingöl, M. (2023). Ortaçağ Düşünürü Duns Scotus. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Bond, H. L. (2006). Ockham, William of. In Richard K. Emmersons (Ed.), *Key Figures in Medieval European: An Encyclopedia* (pp. 486-487), New York: Routledge.
- Boros, L. (2023). Über das christliche Beten | Im Leben Gott erfahren. Chalice Verlag.
- Catalani, L. (2014). XII. Yüzyılda Teolojik Edebiyat Türleri ve Yorumcuları. Umberto Eco (Ed.), *Orta Çağ-Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*. (Leyla Tonguç Basmacı, Çev.), (ss. 304-308), İstanbul: Alfa.
- Cevizci, A. (2015). Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a (6. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Copleston, F. (2003). *A History of Philosophy Volume 3: Late Medieval and Renaissance Philosophy*. New York: Continuum.
- Çoban, M. (2008). Bir Katolik Cemaati Olarak Fransiskanlar (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Debby, N. B-A. (2016). *The Cult of St Clare of Assisi in Early Modern Italy*. New York: Routledge.
- Egan, K. J. (2015). Bonaventure, St.. In William M. Johnston and Christopher Kleinhenz (Eds.), *Encyclopedia of Monasticism* (p. 174, Vol 1&2), New York: Routledge.
- Eliade, M. (2003). Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Muhammed'den Reform Çağına (Ali Berktaş Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Englebert, O. (1950). *Saint Francis of Assisi* (Edward Hutton, Trans and Ed.). New York: Longmans, Green and Co.
- Esser, C. (1970). *Origins of the Franciscan Order* (Aedan Daly ve Irina Lynch, Trans.). Chicago: Franciscan Herald Press.
- Flinn, F. K. (2007). Francis of Assisi, St.. *Encyclopedia of Catholicism* (Encyclopedia of World Religions) (pp.290-293), New York: Facts On File, Inc.
- Godet-Calogeras, J. F. (2012). Francis and Clare and the emergence of the Second Order. In Michael J.P. Robson (Ed.), *The Cambridge Companion to Francis of Assisi* (pp. 115-126), Cambridge: Cambridge University Press.
- Gordon-Kelter, J. (2006). Bacon, Roger (ca. 1213/19–1292). In Richard K. Emmersons (Ed.), *Key Figures in Medieval European: An Encyclopedia* (p.57), New York: Routledge.
- Guiley, R. E. (2001). Francis of Assisi (1181?–1226). *The Encyclopedia of Saints* (pp.114-117). New York: Facts On File.
- Hader, M. (2006). *Empirische Sozialforschung: Eine Einführung*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hagenbach, K. R. (1886). *Kirchengeschichte von der ältesten zeit bis zum 19. Jahrhundert*. Zweiter Band, Leipzig: Hirzel.
- Hitchcock, J. (2012). *The History of the Catholic Church: From the Apostolic Age to the Third Millennium*. San Francisco: Ignatius Press.
- Ingham, M. B. & Dreyer, M. (2004). *The Philosophical Vision of John Duns Scotus: An Introduction*. Washington, D.C: The Catholic University of America Press.
- İhsanoğlu, E. (2019). *The House of Sciences: The First Modern University in the Muslim World*. New York: Oxford University Press.

- Kurt, A. (2012). Hristiyanlık Tarihinde Fransisken Tarikatı (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Lapsanski, D. V. (1976). The First Franciscans and the Gospel. Chicago: Franciscan Herald Press.
- Lawrence, C. H. (2015). Medieval Monasticism. Fourth Edition, New York: Routledge.
- Lawson, K. E. (2015). Grosseteste, Robert. In George Thomas Kurian and Mark A. Lamport (Eds.), Encyclopedia of Christian Education (p.566), Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.
- Le Goff, J. (2014). Orta çağda Entelektüeller (Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Leff, G. (2005). William of Oakham. In Lindsay Jones (Ed.), Encyclopedia of Religion (pp. 9737-9738), Vol.14, Farmington, Hills, MI: Mac Millan Reference, Thomson Gale.
- Lindberg, D. C. (1983). Roger Bacon's Philosophy of Nature: A Critical Edition, with English Translation, Introduction, and Notes, of De multiplicatione specierum and De speculis comburentibus. Oxford: Clarendon Press.
- Linzey, A., & Barsam, A. (2003). Saint Francis of Assisi. In Joy A. Palmer (Ed.), Fifty Key Thinkers on the Environment (pp. 22-27), London and New York: Routledge.
- Maish, Y. (2002). A critical history of western philosophy: Greek, Medieval and Modern. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Marenbon, J. (2004). Bonaventure, the German Dominicans and the new translations. In John Marenbon (Ed.), Routledge History of Philosophy Volume III: Medieval Philosophy (pp. 225-240), New York: Routledge.
- McGonigle, T.D., & Quigley, J.F. (1988). A history of the Christian tradition: From Its Jewish Origins to the Reformation. Mahwah, New Jersey: Paulist Press.
- Moorman, J. (1968). A history of the Franciscan order from its origins to the year 1517. Oxford: Clarendon Press.
- More, A. (2018). Fictive orders and feminine religious identities, 1200-1600. New York: Oxford University Press.
- Motz, L., & Weaver, J.H. (1995). The story of astronomy. Springer.
- Mueller, J. (2003). Clare of Assisi: The letters to agnes. Collegeville, Minnesota: Liturgical Press.
- Piri, Y. (2021). Opus Dei: Roma Katolik Kilisesi'nde Bir Piskoposluk (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Ritter, H. (1845). Geschichte Der Philosophie. Hamburg: F. Perthes.
- Roberts, P. B. (2006). William of Ockham (ca. 1285–1347). In Richard K. Emmersons (Ed.), Key Figures in Medieval European: An Encyclopedia (pp. 672-673), New York: Routledge.
- Robinson, P. (1908). St. Clare of Assisi. The Catholic Encyclopedia, Vol.4, New York: Robert Appleton Company. Erişim adresi: <http://www.newadvent.org/cathen/04004a.htm>
- Robinson, P. (1913). Francis of Assisi. The Catholic Encyclopedia (pp. 221-230), Vol. 6, New York: The Encyclopedia Press.
- Roest, B. (2000). A history of Franciscan education (c. 1210-1517). Vol. 2, Leiden: Brill.
- Sabatier, P. (1897). Life of St. Francis of Assisi (Louise Seymour Houghton, Trans.). New York: Charles Scribner's Sons.
- Sarı, E. (2017). Bilim Felsefesi. Antalya: Nokta E-Kitap.
- Sebetci, H. (2016). 11.-12. yüzyıllarda orta çağ Avrupası'nın eğitime genel yaklaşımı. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 91-105. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/skad/issue/21060/226767>
- Smith, L. J. (2006a). Alexander of Hales (ca. 1185–1245). In Richard K. Emmersons (Ed.). *Key Figures in Medieval European: An Encyclopedia* (pp. 21-22), New York: Routledge.
- Smith, L. J. (2006b). Bonaventure, Saint. In Richard K. Emmersons (Ed.), *Key Figures in Medieval European: An Encyclopedia* (pp. 89-90), New York: Routledge.

- Şentürk, Ö. (2007). Fransisken hareketinin orta çağ Avrupa'sındaki önemi ve orta çağ avrupasına etkisi (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Tauchert, S. (2007). Form und funktion von perspektive in der englischen Lyrik des 16. und 17. Jahrhunderts. Norderstedt: Books on Demand.
- The *Opus Majus of Roger Bacon* (1928). (Robert Belle Burke, Trans.). Vol. I, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Thompson, A. (2012). Francis of Assisi: A new biography. New York: Cornell University Press, Ithaca.
- Turner, W. (1907). Alexander of hales. The Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company. Erişim adresi: <http://www.newadvent.org/cathen/01298a.htm>
- Ülgen, P. (2018). Orta çağ Avrupa'sının "Mükemmel Öğretmen" lakaplı bilim adamı: Roger Bacon. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 229-238. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gopsbad/issue/41638/502953>
- Ünal, B. (2018). Anselm of canterbury and scholastic thought. *International Scientific and Vocational Journal (Isvos Journal)*, 2(2), 93-98. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/bilmes/issue/42033/496672>
- Walker, W. T. (1998). Saint Francis of Assisi. Dictionary of World Biography: The Middle Ages (pp. 354-356). Vol.2, New York: Routledge.
- Wolter, A. B. (2005). John Duns Scotus. In Lindsay Jones (Ed), *Encyclopedia of Religion* (pp. 2523-2525). Vol.4, Farmington, Hills, MI: Mac Millan Reference, Thomson Gale.